

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Veselin Kesich, *The First Day of the New Creation: The Resurrection and the Christian Faith*, Crestwood, N.Y., svs Press, 1982, σελ. 206.

᾿Ωρίμασε φαίνεται ὁ καιρὸς γιὰ τὴ διαπραγμάτευση ἑνὸς τέτοιου θέματος ἀπὸ ᾿Ορθόδοξο θεολόγο. Κι' αὐτὸ γιὰ δύο λόγους: 1) ᾿Υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς σύγχρονης ὑπαρξιακῆς προτεσταντικῆς θεολογίας* ὅποια ὅμως κι' ἂν εἶναι τὰ ὀφέλη τῆς ὑπαρξιακῆς θεώρησης τοῦ θέματος γιὰ τὸ ποιμαντικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ χριστιανὸ ὡς ἄτομο, δὲν εἶναι ἀποδεκτὴ ὡς βάση γιὰ μιὰ ᾿Ορθόδοξη ἀνάγνωσις τῆς Κ. Διαθήκης, γιὰ τὴν κατανόησιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν μυστηρίων καὶ γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ. ᾿Ο καθ. Kesich ἀντιμετωπίζει τὸ θέμα αὐτὸ κατὰ τὸν προσφορώτερον τρόπο. 2) ᾿Αν καὶ κύριος στόχος τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ ἀντιμετώπισις τῆς ὑπαρξιακῆς θεολογίας, ποὺ μειώνει τὸ νόημα τῆς ἀναστάσεως στὸ ἐπίπεδο ἀποκτήσεως μιᾶς νέας αὐτοσυνειδησίας ἀπὸ τὸ ἄτομο, τὸ βιβλίον διατρέχει τὸ βασικὸν θέμα τῆς ᾿Ορθόδοξης θεολογίας περὶ τῆς ἀναστάσεως ὡς πρώτης ἡμέρας τῆς νέας δημιουργίας τοῦ Θεοῦ. ᾿Ἐτσι μᾶς ὁδηγεῖ νὰ δοῦμε στὴ σωστὴ προοπτικὴ τῆς σημασίας τῆς ἐνσαρκώσεως, ποὺ δὲν θὰ μπορούσε ἀλλοιωτικὰ νὰ εἶναι κατανοητὴ ὑπὸ περισσότερον ἀτομοκρατικούς σωτηριολογικούς ὅρους* τῶρα μᾶς δείχνει τὴν ἐνσάρκωσιν ὑπὸ περισσότερον συλλογικούς σωτηριολογικούς ὅρους μέσα σὲ μιὰ ἱστορικὴ προοπτικὴ. ᾿Ἐτσι ὁ κ. Kesich προσφέρει μιὰ σπουδαία ὑπηρεσίαν στὴν ὀρθόδοξην θεολογικὴ παράδοσιν.

᾿Η διαπραγμάτευσις τοῦ θέματος γίνεται κατὰ τὸν κλασικὸν τρόπο. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποσαφήνισιν τοῦ τί σημαίνει ἡ σωματικὴ ἀνάστασις τοῦ ᾿Ιησοῦ ἔναντι ἄλλων ἐρμηνειῶν τῆς ἀπὸ νεώτερος καὶ σύγχρονους κριτικούς, ὁ καθηγ. Kesich τονίζει τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητά τῆς ἀναστάσεως, καὶ, εἰδικώτερον, τὴν σημασίαν τοῦ κενοῦ τάφου ὡς πρὸς τὸ γενικώτερον ζήτημα. Πολλοὶ σύγχρονοι προτεστάντες θεολόγοι δέχονται ἀρχικώτερον δῆθεν τῆς ἀναστάσεως παράδοσιν τῶν κειμένων, τὴν ἀποψη δηλ. πὼς ὁ ᾿Ιησοῦς, μετὰ τὸ θάνατόν του, ἀνυψώθηκε στὸν Πατέρα* τὴν ἀποψη αὕτη ἀκολούθησε ἱστορικὰ ἡ διδασκαλία περὶ σωματικῆς ἀναστάσεως, κάτω ἀπὸ ὁρισμένες πιέσεις καὶ ἀνάγκας. ᾿Ο Kesich δέχεται, χωρὶς δυσκολίαν, τὴν ἀρχέγονον προέλευσιν τῆς παραδόσεως περὶ κενοῦ τάφου μὲ μιὰ ἐπιχειρηματολογία ἰσχυρὴ καὶ πειστικὴ. Εἶναι πραγματικὰ περίεργος ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ὠρισμένοι ἐρευνητὲς προσεγγίζουν τὰ σχετικὰ κείμενα: ξεκινᾶνε μὲ μιὰ παράδοσιν ποὺ ταιριάζει περισσότερον μὲ τὴν θεολογικὴν τοὺς προϋποθέσεις, καὶ κατατάσσουσιν ὅλες τὴς ἄλλας παραδόσεις στὴν τάξιν τῶν μεταγενεστέρων ἀναπτυγμάτων. Αὐτὸ εἶναι, πολλὰς φορές, λάθος. Κάνοντάς ἱστορίαν, θὰ δεχθεῖ κανεὶς ἕνα γεγονὸς ὡς γεγονὸς, ἐνῶ θάφηνει ἀνοιχτὴ τὴ δυνατότητα μιᾶς ποικιλίας ἐξηγήσεων. ᾿Αποδεικνύεται συνήθως λαθεμένη ἡ μέθοδος ποὺ μετατρέπεται κάποιον γεγονὸς σὲ μεταγενέστερον παράδοσιν, ἀπλῶς γιατί αὐτὸ ἐπιβάλλει κάποιον θεολογικὸν πρόγραμμα, μὲ τὸ ὁποῖον ἀρχίζει ἡ ἐρευνά.

᾿Απὸ πλευρᾶς ἐπιχειρηματολογίας εὗρηκα τὸ κεφ. 6, περὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ᾿Ανυστάντος στὸν Παῦλον, ἐξίσου δυνατόν καὶ πειστικόν. ᾿Ο ᾿Ιησοῦς παρουσιάστηκε στὸν Παῦλον ὡς ὁ ὑπεσχημένος Μεσσίας (σελ. 119)* πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς πὼς ἡ ἐμφάνισις αὕτη συνδέεται στὴ συνείδησιν τοῦ ᾿Αποστόλου μὲ μιὰ ἄλλην πρὸς αὐτὸν «ἀποκάλυψιν», ποὺ ἔγινε ἄλλοτε καὶ εἶχε ὡς περιεχόμενον τὴν ἀποστολὴν του πρὸς τὰ ᾿Ἐθνη.

Τὰ ἄλλα κεφ. — «Ὡφθη Πολλοῖς», «Ἡ Σωματικὴ Ἀνάστασις» καὶ «Nün ö Yüds τοῦ Ἀνθρώπου ἐδοξάσθη» — ἀναλύουν ἄλλες ἀπόψεις τοῦ θέματος, κατὰ τὴ γνώμη μου ὅμως, παρακάμπτουν μὲ χαριτωμένο ἀλλὰ ὄχι καὶ ἀρκετὰ ἱκανοποιητικὸ τρόπο μερικὰ πραγματικὰ προβλήματα. Οἱ ποικίλες παραδόσεις περὶ τῶν ἐμφανίσεων (εἰδικά, οἱ ἱεροσολυμιτικὲς καὶ γαλιλαϊκὲς) ἀναλύονται καὶ ἀντιμετωπίζονται ἀπλῶς ὥσάν νά πρόκειται γιὰ ποικίλους τρόπους περιγραφῆς τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Κυρίου στοὺς Ἀποστόλους τοῦ. Βέβαια, ὁ καθηγ. Kesich ἔχει ἓνα ἰσχυρὸ ἐπιχειρήμα ὑπὲρ τῆς θέσεώς του, ὅταν τονίζει πῶς ἡ Ἐκκλησία ἐπέλεξε τὴν ἔννοια τῆς σωματικῆς ἀναστάσεως ὡς βάσης γιὰ τὴν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ. Ὡς γενικὸ συμπέρασμα, αὐτὸ μπορεῖ νά γίνῃ δεκτὸ ὡς ὀρθό. Ἐν τούτοις, πρέπει νά μένῃ ἐλεύθερος κάποιος χῶρος στὶς σχετικὲς παραδόσεις — πού, τελικά, διαμορφώθηκαν σὲ μιὰ βραδύτερη ἐποχὴ κάτω ἀπὸ τὴν πρόκλησιν τοῦ Γνωστικισμοῦ — καὶ γιὰ διαφοροποιήσεις καὶ γιὰ κάποια σύγχυσι. Στὸ τελευταῖον κεφ. περὶ τῆς δόξας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου δὲν μπορεῖ κανεὶς παρὰ νά προσυπογράψῃ τὴν πλούσια, συνετὴ καὶ περιεκτικὴ στὴ διατύπωσίν της ἀντίληψιν, περὶ τῶν γεγονότων μεταξὺ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς Πεντηκοστῆς. Πάντως σ' αὐτὸ τὸ κεφ. λείπει κάτι, πού, καθὼς πιστεύω, λείπει ἀπὸ τὸ ὑπόβαθρον ὅλου τοῦ βιβλίου: ἡ σχέση τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὴν Τελικὴν Κρίσιν. Βέβαια τὸ βιβλίον συγκεντρώνει τὰ πάντα σὲ μιὰ φωτεινὴ εἰσία, «τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς Δημιουργίας» ἡ ἡμέρα ὅμως αὐτῇ, θεωρεῖται μέσα στὴ Βίβλον πάντοτε ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς τελευταίας ἡμέρας αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα.

Θὰ κλείσω μὲ μιὰ ἀκόμα παρατήρησιν. Οἱ Προτεστάντες, κυρίως, πού πραγματεύονται τὸ θέμα τῆς Ἀναστάσεως στρέφουν συνήθως τὴν προσοχὴ τους στὴ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου «ἱστορικοῦ Ἰησοῦ», γιὰ νά ἐνισχύουν τὰ ἐπιχειρήματά τους ὑπὲρ κάποιας ὑποκειμενικῆς πρόσβασης πρὸς τὶς ἐμφανίσεις τοῦ Ἰησοῦ· αὐτὸ ὅμως δὲν πρέπει, ἀπὸ μιὰ ἀπολογητικὴ διάθεσιν, νά ἀφήνομε ἐντελῶς ἐκτὸς διαπραγματεύσεως τὴ σχέση τῆς ζωῆς καὶ διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὴν ἀνάστασίν Του. Ὁ καθηγ. Kesich πολὺ σωστὰ στὸ σημεῖον αὐτὸ ἐρμηνεύει τὸν Παῦλον, ὅπως σωστὰ τονίζει καὶ τὴ σχέση ἐνσάρκωσης καὶ ἀνάστασης· στὸ σύνολο ὅμως ἀποφεύγει τὴ θεώρησιν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ. Ὡς πρὸς πρέπει νά διατυπώσω τὴν παρατήρησίν μου πιδὼ καθαρὰ: ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἰησοῦ εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς Ἀναστάσεώς Του, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας μέσα στὸν κόσμον. Ἀς πάρουμε π.χ. τὴν Ἀνάστασιν στὴ σχέση της πρὸς τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ γιὰ τὴ Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ διδασκαλία αὕτη θεωρήσεως τοῦ θέματος εἶναι ἀναγκαία. Ἀλλοιῶτα, διατρέχει κανεὶς τὸν κίνδυνον —χωρὶς νά τὸ θέλῃ— νά παρουσιάσῃ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ ἀποκλειστικὰ ὡς νίκη ἐπὶ τοῦ θανάτου, μονόπλευρα δηλ. καὶ μ' ἓνα ἀτομοκρατικὸ πνεῦμα, πού ὀδήγησε σὲ πολλὰς περιπέτειας τὴν ἱστορίαν τῆς θεολογίας καὶ ἐξακολουθεῖ, ἀκόμα καὶ σήμερον, νά ἐπηρεάζει τὴ χριστιανικὴ εὐσέβειαν. Εἶναι φανερό, πάντως ἀπὸ ὅλα τὰ βιβλία τοῦ κ. Kesich μοῦ ἄρεσε, ὅσῳκις τόσο ἔντονα στρέφει τὴ σκέψιν μας πρὸς τὶς ἱστορικὰ καὶ κοσμολογικὰ συνέπειας τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ. Γι' αὐτὸ ἐκφράζω πρὸς τὸν συγγραφέαν τὴ βαθειὰ μου εὐγνωμοσύνη, γιατί μᾶς ἔδωκε μιὰ σύγχρονη Ὁρθόδοξον διαπραγμάτευσιν ἐνὸς ἀκανθώδους θέματος καὶ πολλὰ ἐρεθίσματα στὴ θεολογικὴν μας σκέψιν γιὰ κάτι τόσο θεμελιώδες στὴν ἐκκλησιολογικὴ καὶ μυστηριακὴ θεολογία μας.

ΣΑΒΒΑΣ ΧΡ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ

Robert Hotz, *Sakramente - Im Wechselspiel zwischen Ost und West*, Benziger Verlag, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, σχ. 8ον, σελίδες 342.

Ἐν τῶν σπουδαιοτέρων θεολογικῶν ἔργων, τὰ ὅποια εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἐν τῇ Δύσει κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἶναι ἀναμφιβόλως καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον,

ὅπερ ἐξεδόθη ὡς 2ος τόμος ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Eberhard J ü n g e l, Walter K a s p e r, Hans K ü n g καὶ Jürgen M o l t m a n n ἐκδιδομένη σειρᾷ θεολογικῶν ἔργων ὑπὸ τὸν τίτλον «Ökumenische Theologie». Τὸ ἔργον τοῦτο ἐγράφη ὑπὸ τοῦ διακεκριμένου ἐλβετοῦ Ἱησοῦτου θεολόγου Robert Hotz, ὁ ὅποιος εἶναι ἄριστος γνώστης τῆς θεολογίας καὶ τῆς ζωῆς τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ δι' αὐτὸ συνεργάτης ἐπὶ ζητημάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς (Ostreferent) τόσον τοῦ ἐν Ζυρίχῃ ἐκδιδομένου λαμπροῦ περιοδικοῦ «Orientierung», ὅσον καὶ τοῦ ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ τοῦ Βατικανοῦ («Radio Vaticana»).

Ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἐξετάζει τὰς ἀλληλεπιδράσεις τῆς περὶ τῶν μυστηρίων θεολογίας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως.

Μετὰ τὸν Πρόλογον καὶ τὴν Εἰσαγωγὴν, εἰς τὸ 1ον μέρος, ὅπερ φέρει τὸν τίτλον «Mysterium und Sakrament» (σελ. 17-64), ἐξετάζει τὰς πηγὰς τῆς χριστιανικῆς ἐννοίας τῶν μυστηρίων, τὴν συνάρτησιν αὐτῆς πρὸς τὸ πλατωνικὸν σχῆμα τῆς πρωτοτύπου εἰκόνης καὶ τοῦ ἀπεικάσματος αὐτῆς καὶ τὴν χρῆσιν ταύτης ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ 2ον μέρος (σελ. 65-108), ὅπερ ἔχει τὸν τίτλον «Ἡ ἀνάπτυξις μιᾶς γενικῆς Θεολογίας τῶν μυστηρίων», ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περὶ μυστηρίων (Sakramente) θεολογίας ἐν τῇ Δύσει μετὰ τὸ σχίσμα, ἤτοι μετὰ τὸ 11ου καὶ 16ου αἰῶνος. Ἡ θεολογία αὕτη, ἥτις ἀνεπτύχθη παρὰ τοῖς ρωμαιοκαθολικοῖς καὶ τοῖς προτεστανταῖς, ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος ἤρξατο ἐπιδρῶσα καὶ ἐπὶ τὴν ἀντίστοιχον θεολογίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς.

Τὸ 3ον μέρος (σελ. 109-170), ὅπερ ἔχει τὸν τίτλον «Ἡ ὁρθόδοξος θεολογία τῶν μυστηρίων», ἀφ' ἐνὸς παρουσιάζει τὴν περὶ τῶν μυστηρίων διδασκαλίαν τῶν Ὁρθοδόξων «Ὁμολογιῶν» καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπισημαίνει τὰς ἐπ' αὐτῆς δυτικὰς ἐπιδράσεις.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ 4ον μέρος (σελ. 171-300), ὅπερ ἐπιγράφεται «Ἡ διὰ τοῦ Πνεύματος ἐνεργουμένη συνέχισις τῆς ἀπολυτρωτικῆς ἐνεργείας τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ κόσμῳ». Ἐν τῷ μέρει τούτῳ ὁ σ. ἀφ' ἐνὸς ἐξετάζει τὰ «μυστήρια» ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς νέας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησιολογίας, ἀφ' ἑτέρου προβάλλει τὴν πνευματολογικὴν ἀποψιν τῶν «μυστηρίων» ὡς οὐσιώδεις γνώρισμα αὐτῶν, τρίτον ἐξετάζει τὸ ζήτημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν «μυστηρίων» καὶ τέλος δεικνύει τὰς ἐπιδράσεις τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας εἰς τὰς μετὰ τὴν Β' Σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ σημειωθείσας ἐν τῇ Δύσει λειτουργικὰς μεταρρυθμίσεις, ἰδίως ἐν σχέσει πρὸς τὰς νέας εὐχαριστιακὰς ἀναφοράς, τὸ χρῆσμα, τὸ εὐχέλαιον καὶ τὸ διακονικὸν λειτουργημα.

Ἐν Παραρτήματι (σελ. 301-342) παρατίθενται πῖναξ βραχυγραφιδῶν, κατάλογοι τῶν χρησιμοποιηθέντων περιοδικῶν, πηγῶν καὶ βοηθημάτων ὡς καὶ εὐρετήρια προσώπων, ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων.

Τὸ ἔργον διακρίνεται διὰ τὴν διονυχιστικὴν χρῆσιν τῆς σχετικῆς ἑλληνικῆς καὶ λοιπῆς ὁρθοδόξου βιβλιογραφίας, διὰ τὴν εὐστοχον κριτικὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἐξελλεξως τῆς περὶ μυστηρίων θεολογίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἐπισήμανσιν τοῦ ἐπικλητικοῦ εἰδοποιοῦ χαρακτῆρος τῆς Ὁρθοδόξου λατρείας καὶ θεολογίας, ὅστις εἶναι ἀπόρροια τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησιολογίας καὶ διαφοροποιεῖ ἔναντι τῆς Δύσεως τὴν Ὁρθόδοξον ἀποψιν περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ ἱερέως ἐν τῇ λατρευτικῇ κοινότητι. Τὸ ἔργον τοῦ πατρὸς Robert Hotz καθιστᾷ ἐπὶ πλέον συνειδητόν, ὅτι ἂν ὑπάρχουν ἐκ τοῦ παρελθόντος μορφολογικαὶ τινες ἐπιδράσεις τῆς δυτικῆς σχολαστικῆς περὶ μυστηρίων θεολογίας ἐπὶ τῆς ἀντιστοίχου ὁρθοδόξου, πολὺ σπουδαιότεραι εἶναι αἱ μετὰ τὴν Β' Σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ σχετικαὶ ἐπιδράσεις τῆς τελευταίας ἐπὶ τὴν πρώτην, αἵτινες, ὡς θὰ ἡδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν, ἐγένοντο πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ αἰτήματος, ὅπερ ὁ βενεδικτῖνος μοναχὸς Lambert Beauduin διετύπωσεν εἰς τὸ πρῶτον φύλλον τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντος περιοδικοῦ «Irénikon» διὰ τῆς περιφήμου φράσεως «L' Occident à l' école de

l' Orient». 'Ο σ. κατ' ἐξαίρετον τρόπον διὰ παραθέσεως τῶν κειμένων ἀποδεικνύει πῶς ἐν τῇ Δύσει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς 'Ορθοδόξου 'Ανατολῆς ἡ ἔννοια τοῦ «Sacramentum» ἀντικαθίσταται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑπὸ τῆς ἐννόας τοῦ «μυστηρίου» καὶ πῶς ἡ περὶ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία τῆς ἐπικλητικῆς 'Ορθοδόξου 'Εκκλησιολογίας ἤρξατο νὰ ἀντιπαρτίθεται πρὸς τὴν —κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ὀρθοδόξου ρουμάνου καθηγητοῦ Ioan G. Coman— «χριστομονιστικὴν καὶ φιλοκβιστικὴν» (christomonistische und filioquistische) ἀντίληψιν. Οὕτως, ὡς τονίζει ὁ πατὴρ Robert Hotz, «ἡ Β' Σύνοδος τοῦ Βατικανοῦ ἤνοιξεν ἐν παράθυρον πρὸς τὴν 'Ανατολήν». Οὕτως ἀρχίζει «ἐν νέον κεφάλαιον ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς δυτικῆς περὶ μυστηρίων διδασκαλίας».

'Οφελονται εὐχαριστῆσαι εἰς τὸν συγγραφέα οὐ μόνον διότι καθιστᾷ γνωστοὺς ἐν τῇ Δύσει τοὺς θησαυροὺς τῆς γνησίας πατερικῆς 'Ορθοδόξου Θεολογίας, ἀλλὰ καὶ διότι ὁδηγεῖ καὶ τὸν ὀρθόδοξον ἀναγνώστην πρὸς τὴν αὐτογνωσίαν καὶ αὐτοσυνειδησίαν. Εἶναι βέβαιον, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ πατρὸς R. Hotz ἐπὶ πολλὰς δεκαετίας θὰ χρησιμοποιοῖται ἐν 'Ανατολῇ καὶ Δύσει ἕνεκα τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀριστοτεχνικῆς ἐκλογῆς καὶ συγκεντρώσεως, ἀλλὰ καὶ ἀξιολογήσεως εἰς εὐστόχους ὀργανικὰς ἐνότητας τῶν πλέον εὐγλώττων περιχοπῶν ἐκ τῆς σχετικῆς 'Ελληνικῆς καὶ διεθνoῦς Βιβλιογραφίας.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Θ ε μ ι σ τ ο κ λ ῆ Δ ι α ν ν ε λ ί δ η, ('Ακαδημαϊκοῦ), 'Εκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Δαρβίνου: 'Εξέλιξη-Δαρβινισμός. 'Ανάτυπον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, τόμ. 57 (1982), ἐν 'Αθήναις 1982, σχ. 8ον (μέγα), σελίδες 20.

'Η ἑκτενὴς αὕτη ὁμιλία, ἥτις ἐγένετο τὴν 16ην Νοεμβρίου 1982 ἐν τῇ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ κ. Περικλέους Θεοχάρη ἑκτακτον συνεδρίαν τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, ἀφ' ἑνὸς παρουσιάζει τὴν ζῶν καὶ ἐπιστημονικὴν δρᾶσιν τοῦ Δαρβίνου, ἀφ' ἑτέρου τὴν ὑπ' αὐτοῦ περαιτέρω διαμόρφωσιν καὶ προώθησιν τῆς προϋπαρχούσης καὶ ὑπὸ τοῦ Lamarck ἐπιστημονικῶς θεμελιωθεῖσας θεωρίας περὶ ἐξελικτικῆς ἐμφανίσεως τῶν ὀργανισμῶν καὶ τρίτον τὴν ἐν τῇ σημερινῇ ἐπιστῇ θέσιν τῆς δαρβινεῖου θεωρίας μετὰ τὴν περιπετειώδη πορείαν, τὴν ὅποیان εἶχεν αὕτη εἴτε γινομένη ἐνθουσιωδῶς δεκτὴ καὶ προβαλλομένη καὶ ἐπιδρῶσα ἐπὶ διαφόρους ἐπιστημονικοὺς κλάδους, εἴτε καταπολεμουμένη, εἴτε κατ' ἀντικειμενικὸν καὶ ἐκλεκτικὸν τρόπον ἐν μέρει θετικῶς καὶ ἐν μέρει ἀρνητικῶς κρινομένη καὶ ὑπὸ συνθετικὴν ἢ νεοδαρβινικὴν μορφήν ἐμφανιζομένη.

'Ο 'Ακαδημαϊκὸς κ. Διαννελίδης διὰ συμπεπυκνωμένης παρουσιάσεως τοῦ σχετικοῦ ἐπιστημονικοῦ ὕλικου κατὰ τρόπον ἐπαγωγὸν καὶ ἐνημεροῦντα πλήρως ἀκόμη καὶ τὸν ἀμύητον ἀκροατὴν ἢ ἀναγνώστην παρουσιάζει εἰς ὥραιαν ἀντικειμενικὴν καὶ ἀπηλλαγμένην a priori ὑποκειμενικῶν προκαταλήψεων ἔκθεσιν τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα, τὰ ὅποια πείθουν ὅτι «ὁ δαρβινισμὸς στὸ σύνολό του, ἐνῶ κατέχει ἰδιόζουσα θέσιν μεταξὺ τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν, ποτὲ δὲν ἔγινε ἀποδεκτὸς χωρὶς ἐπιφυλάξεις ἀπὸ τοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους. 'Η τύχη του ἐποικίλλε ἀπὸ ἐποχῆς σὲ ἐποχὴ καὶ ἀπὸ χώρας σὲ χώρα... 'Η συνθετικὴ ἢ νεοδαρβινικὴ θεωρία εἶναι ἡ μόνη σήμερα, πού δὲν στηρίζεται σὲ δόγματα, ὀλοκληρώνει τίς γνώσεις μὲ παρατηρήσεις καὶ πειράματα καὶ μελετᾷ νέας μεθόδους ἐρεῦνης» (σ. 544).

'Ο συγγραφεὺς διὰ τῆς ὅλης ἐκθέσεώς του πείθει, ὅτι ὁ δαρβινισμὸς «εἶναι μιὰ θεωρία περὶ ἐξελίξεως, πού ἐξελίσσεται» (σ. 544), δοθέντος ὅτι κριτικὴ κατ' αὐτοῦ ἡσχίθη οὐ μόνον ἀπὸ θεολογικῆς ἢ φιλοσοφικῆς σκοπιᾶς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ βιολόγων, ὡς λ.χ. ὑπὸ τῶν Kölliker, von Baer, Owen, Mivart, Milne Edwards, Delage, de Vries, Guénot, Willis, Goldschmith, Schidevolf, Wadigton, Wandel καὶ Grassé (σ. 543). 'Επίσης χαρακτηριστικὸς ὁ κ. Διαννελίδης ἀναφέρει, ὅτι «τὸν 'Οκτώβριον τοῦ 1980 σὲ ἓνα συνέδριον περὶ ἐξε-

λίξεως τῶν ὀργανισμῶν στὸ Chicago ὑποστηρίχθηκε, ὅτι οἱ μηχανισμοὶ τῆς ἐξελιξεως εἶναι μακρὰ ἀπὸ τοῦ νὰ γίνουσι ὁμόφωνα δεκτοί, ἰδίως ἀπὸ τοὺς παλαιοντολόγους. Π.χ. ἡ δαρβινικὴ θεωρία συναντᾷ δυσκολίας γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴ μετὰβαση ἀπὸ τὰ ἐρπετὰ στὰ θηλαστικά, σύμφωνα πρὸς τὴν προοδευτικὴ μεταμόρφωση (Charles Devillers)» (σ. 543-544).

Ἐκ τούτων γίνεται σαφές, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ διάλεξις τοῦ κ. Διαννελίδου ὑποβοηθεῖ τὴν ἀπαλλαγὴν ἐκ παντὸς ὑποκειμενικοῦ δογματισμοῦ συναρτωμένου θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελιξεως, ἥτις τῷ ὄντι τελεῖ ὑπὸ συνεχῆ ἐξέλιξιν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Δημητρίου Δ. Κωτσάκη, *Ἀστρονομία καὶ Ἀστρολογία στὸ Βυζάντιο*, Ἀθῆναι 1983, σχ. 8ον, σελίδες 96.

Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ πολυγραφωτάτου Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Δημητρίου Κωτσάκη, μετὰ τὸν Πρόλογον (σ. 5), ἐξετάζει ἀφ' ἑνὸς τὴν σχέσιν τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα (σ. 9-18)· ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἐκπαίδευσιν, ἥτις ἐκαλλιέργει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τὰς θετικὰς ἐπιστήμας (σ. 19-25)· τρίτον τὴν περὶ τὴν Ἀστρονομίαν καὶ τὰ Μαθηματικὰ ἐκτεταμένην ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἐνασχόλησιν πολλῶν συγγραφέων καὶ σχολιαστῶν (σ. 26-33)· τέταρτον τὴν ἐν αὐτῷ ἄνθισιν τῆς ἐπιστημονικῆς Ἀστρονομίας (σ. 34-68)· πέμπτον τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν πίστιν πολλῶν βυζαντινῶν εἰς τὴν Ἀστρολογίαν (σ. 69-86) καὶ τέλος τὴν σχέσιν τοῦ δύσαντος Βυζαντίου καὶ τῆς πνευματικῆς του κληρονομίας πρὸς τὸν δυτικὸν πολιτισμὸν (σ. 87-92). Ἡ ὅλη διαπραγμάτευσις κατακλείεται διὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας (σ. 93-94).

Καὶ τὸ νέον τοῦτο βιβλίον τοῦ κ. Κωτσάκη εἶναι λίαν ἀξιόλογος καὶ ἐπιτυχῆς προσφορά εἰς τὸν τομέα τῆς ἀντικειμενικῆς ἀξιολογήσεως τοῦ Βυζαντίου, ὅπερ κατὰ τὸ παρελθὸν ὑπῆρξε «σημεῖον ἀντιλεγόμενον». Ὁ σ. ἀποδεικνύει εὐστόχως, ὅτι ἡ ἀντικειμενικὴ ἔρευνα διαπρεπῶν ἱστορικῶν καὶ ἄλλων ἐρευνητῶν ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξε πραγματικῶς φωτεινὴ περίοδος, καθ' ἣν ἀνεπτύχθη λαμπρὸς διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πολιτισμὸς καὶ ἡμποδίσθησαν τὰ βάρβαρα ἔθνη νὰ καταποντίσῃ τὴν ἐξ ἐπόψεως πολιτιστικῆς ἀναπτυσσομένην Δύσιν.

Ἰδιαιτέρως τὸ παρὸν δημοσίευμα, τοῦ ἀναφερόμενου εἰς τὴν ἐν τῷ Βυζαντίῳ καλλιέργειαν τῆς Ἀστρονομίας καὶ καταπολέμησιν τῆς μετὰ τῆς ἀμαθείας καὶ ἀπαίδευσίας συνδεμένης Ἀστρολογίας, ὑποβοηθεῖ νὰ συνειδητοποιήσωμεν, ὅτι «κατὰ τὴν ἐξεταζόμενην περίοδον ὑπῆρξαν ἀληθινοὶ πρωτοπόροι διανοηταί, ὥστε νὰ εἶναι προφανὴς ἡ συμβολὴ τους στὴν προώθησιν τῆς μελέτης τῆς φύσεως καὶ τοῦ κοσμολογικοῦ προβλήματος, μὲ τὸ ὁποῖο ἀσχολεῖται ἰδιαίτερα ἡ Ἀστρονομία» (σ. 5).

Ὡς συνάγει τις ἐκ τῆς ὅλης ἐμπεριστατωμένης ἐκθέσεως τοῦ κ. Κωτσάκη, ὁ ὁποῖος κατ' ἀριστοτεχνικὸν τρόπον ἐκλαίκευε καὶ τὰς πλέον δυσνοήτους ἐπιστημονικὰς γνώσεις, ἡ ἄνθησις τῆς Ἀστρονομίας ἐν τῷ Βυζαντίῳ ὠδήγει εἰς συμπέρασμα ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ὀδηγοῦνται οἱ πλεῖστοι τῶν σημερινῶν ἐρευνητῶν, οἵτινες, ὡς τονίζει ὁ πολὺς W. Heisenberg, δέχονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὴν ἄποψιν τοῦ Kepler, ὁ ὁποῖος ἀδιὰ τῆς παραδοχῆς τῆς βουλῆσεως τοῦ Δημιουργοῦ ἔβλεπε στὸ σύνολο τὴ συνάφεια τοῦ κόσμου, καὶ ὁ ὁποῖος, μὲ τὴ γνῶσιν τῆς ἁρμονίας τῶν σφαιρῶν, ἐπίστευεν ἀκαραδάντως ὅτι βρίσκεται ἐμπρὸς στὴν κατανόησιν τοῦ σχεδίου τῆς δημιουργίας» (σ. 35).

Ἀληθῶς ὁ σ. διὰ τοῦ κρινομένου δημοσιεύματός του ἐπισημαίνει τὸν τρόπον, διὰ τοῦ ὁποῖου «μπορεῖ νὰ τῶρα, ἡ Ἑλλάδα νὰ γίνῃ πρωτοπόρος στὴν Εὐρωπαϊκὴν Κοινότητα στὸ ἐπιστημονικὸ καὶ τεχνικὸ πεδίο, κυρίως ὅμως στὸ πνευματικόν» (σ. 92).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Σ τ α ὕ ρ ο υ Ε. Κ α λ α ν τ ζ ά κ η, *Ἑτυμολογία καὶ θεολογικὴ ἐρμηνεία βιβλικῶν ὀνομάτων βάσει Ἱερῶν Ὀνομαστικῶν. Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἐν ᾿Ανάλεκτα Βλατάδων*, τόμ. 44, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 195 (Διατριβὴ ἐπὶ διδασκατορίᾳ).

Ἡ ἐργασία αὕτη, ἡ ὁποία ἐνεκρίθη ὡς διατριβὴ ἐπὶ διδασκατορίᾳ ἀπὸ τὸ Τμήμα Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὴν διερευνῆσιν βιβλικῶν ἐβραϊκῶν ὀνομάτων ἐξ ἐπόψεως φιλολογικῆς καὶ θεολογικῆς. Διαιρεῖται εἰς τρία μεγάλα κεφάλαια, τῶν ὁποίων προτάσσεται ἐκτενὴς Εἰσαγωγή (σελ. 17-25), ὅπου ἐξετάζεται λεπτομερῶς τὸ ὄνομα καὶ ἡ σημασία του καὶ παρατίθενται πολλὰ χρήσιμα στοιχεῖα διὰ τὰ Ἱερὰ Ὀνομαστικά, τὰ ὁποῖα ἀπέτέλεσαν τὸ κίνητρον τῆς ἐρεῦνης τοῦ συγγραφέως.

Εἰς τὸ α' κεφ. παρουσιάζονται αἱ ἐτυμολογικαὶ ἐρμηνεῖαι δέκα ὀνομάτων ἱσραήθων βιβλικῶν προσώπων, αἱ ὁποῖαι σχετίζονται πρὸς διάφορα γεγονότα τῆς ζωῆς αὐτῶν (σελ. 27-75). Τὰ πρόσωπα ταῦτα διαδραματίζουν σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱερᾶς ἱστορίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὅπου ἐκτίθενται ἡ προϊστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ ὁ βίος τῶν Πατριαρχῶν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ, τοῦ πρωτοπλάστου, μέχρι τοῦ Ἰούδα, τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς πλέον δυναμικῆς φυλῆς τοῦ Ἰσραήλ, ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθε κατ' ἀνθρώπον ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Οὕτως ἐξετάζονται τὰ ὀνόματα· α' Ἀ δ ά μ, με τὰς ἐτυμολογίας «ἄνθρωπος», «γῆνις», «γῆγενής», «γῆ», «πυρρός, ἐρυθρός-πῦρ», «γῆ πυρρά, ἐρυθρά, παρθένος», «χοῦς, χοϊκός», «γῆ σαρκουμένη», «αἷμα-ὁμοίωσις», «μαρτυρία» (σελ. 27-39), Ε ὕ α, με τὰς ἐτυμολογίας «ζωή», «ὄφις», «μήτηρ ζώντων», «Ἵνα» (ὅπως ἀπαντᾷ εἰς τὸ Ὀνομαστικὸν τοῦ Ἱερωνύμου), «γυνή-κόπος-ἐκβολή τοῦ παραδείσου» (σελ. 39-44), Ἰ β ε λ, με τὰς ἐτυμολογίας «πένθος», «ἀτμίς-οὐθέν», «ἀναφέρων ἐπὶ Θεόν», «δόμα Θεοῦ», «σχοίνισμα», «πρόβατον» (σελ. 44-48), Ν ὠ ε, με τὰς ἐτυμολογίας «ἀνάπαυσις», «δικαίος, δικαιοσύνη» (σελ. 49-52), Ἀ β ρ α ά μ, με τὰς ἐτυμολογίας «πατήρ ἐθνῶν», «περ-άτης», «πατήρ μετέωρος, πατήρ ἐλκεκτός ἡχοῦς», «πατήρ οἰκτιρμῶν, υἱοῦ, πίστεως» (σελ. 52-58), Σ ά ρ ρ α, με τὰς ἐτυμολογίας «ἄρχουσα, ἀρχή μου», «μήτηρ πολλῶν, πεπληθυμένη, ὀλιγοστή», «στεῖρα» (σελ. 58-61), Ἰ σ α ά κ, με τὰς ἐτυμολογίας «γέλως, χαρά», «τέρψις καὶ ἀγαλλίαμα», «ἄγγελος» (σελ. 61-64), Ρ ε β έ κ ι α, με τὰς ἐτυμολογίας «ὑπομονή, ἐπιμονή», «πλείστη τε καὶ ὅση ὑπομονή, πολλή ὑπομονή, ποικίλη», «λαβοῦσα πρῶτον ἄνδρα», «ποιμένος θυγάτηρ» (σελ. 64-68), Ἰ α κ ὠ β, με τὰς ἐτυμολογίας «πτερινιστής, πτερνίζων», «ἀσκητής, ἀθλητής», «ἀκοή, ὑπακοή», «κρατῶν ἔσχατα», «ἄδολος» (σελ. 68-72), Ἰ ο ὕ δ α ς, με τὰς ἐτυμολογίας «ἐξομολόγησις, ἐξομολογούμενος», «εὐχαριστία», «αἶνος, αἴνεσις, ὕμνησις, ὑμνούμενος», «ἀδυνατός, ἰκάνωσις Κυρίου» (σελ. 72-75).

Εἰς τὸ β' κεφ. ἐξετάζεται ἡ θεολογικὴ διάστασις τῶν ὡς ἄνω βιβλικῶν ὀνομάτων (σελ. 77-125). Ἐνταῦθα ἐκτίθεται ἡ διδασκαλία τῆς Π. Διαθήκης σχετικῶς πρὸς τὰς ἐννοίας τὰς ἀφορώσας εἰς τὰ ἐξεταζόμενα ὀνόματα, ὅπως αὕτη διατυπῶται ὑπὸ τῶν χριστιανῶν πατέρων καὶ συγγραφέων. Ὁ κ. Καλαντζάκης συγκεντρώνει καὶ παραθέτει μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ τάξεως πλουσιώτατον ὕλικον ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικούς πατέρας, προκειμένου νὰ παρουσιάσῃ τὴν θεολογικὴν διάστασιν τῶν ὀνομάτων, μετὰ τὴν ἐτυμολογίαν τῶν ὁποίων ἡσχολήθη εἰς τὸ α' κεφάλαιον. Ἡ ἐκθεσις τοῦ ὕλικου γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεθόδου τὴν ὁποίαν ἡκολούθησεν ἐκεῖ, οὕσα ἐξ Ἰσου ἐπιτυχής.

Εἰς τὸ γ' κεφ. ὁ σ. ἀχολεῖται μετὰ τὴν κριτικὴν θεώρησιν τῶν ὀνομάτων εἰς τέσσαρας παραγράφους. Εἰς τὴν πρώτην παράγραφον παρουσιάζει τοὺς φορεῖς τῶν ἐρμηνειῶν τῶν ἐξεταζομένων ὀνομάτων. Αὐτοὶ δὲ εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον ἡ Π. Διαθήκη, ὁ ἀλληγοριστὴς φιλόσοφος Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Ἰουδαῖος ἱστορικὸς Ἰώσηπος, ἡ ραββινικὴ γραμματεία τῆς κλασσικῆς καὶ κυρίως τῆς μεταγενεστέρας περιόδου καὶ ἡ χριστιανικὴ γραμματεία (σελ. 127-140). Εἰς τὴν δευτέραν ἐξετάζει τὴν μορφήν ὑπὸ τὴν ὁποίαν παραδίδονται αἱ σχε-

τικαὶ ἐρμηνεῖαι τῶν ὀνομάτων. Ἐνταῦθα ἀναφέρονται ἡ λαϊκὴ ἐτυμολογία, ἡ ὁποία εἶναι μία γνωστὴ ἐκ τῆς Π. Διαθήκης μέθοδος ἐξηγήσεως τοῦ κυρίου ὀνόματος χωρὶς ὅμως νὰ καθίσταται δι' αὐτῆς δυνατὴ ἡ γνώσις τῆς πραγματικῆς σημασίας αὐτοῦ, ἡ φιλοσοφικὴ ἀλληγορία, γνωστὴ ἐκ τῆς χρησιμοποιήσεώς της ὑπὸ τοῦ Φίλωνος, ἡ ἐξήγησις τῶν ἐρμηνευτῶν ραββίνων, ἡ ὁποία λόγῳ τῶν παραδοξοτήτων της ἐλάχιστα συμβάλλει εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς πραγματικῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος, ἡ χριστιανικὴ ἀλληγορία, ἡ ὁποία, διὰ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Ὡριγένους, ἐστηρίχθη εἰς τὴν φιλώνειον ἀλληγορίαν, καὶ τέλος ἡ χριστιανικὴ τυπολογία ἡ ὁποία διεδέχθη τὴν προηγουμένην καὶ διὰ τοῦ Μεγ. Ἀθανασίου καὶ τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου καθιερώθη καὶ ἐπεκράτησε γενικῶς εἰς τὴν πατερικὴν διδασκαλίαν (σελ. 140-155). Εἰς τὴν τρίτην παράγραφον ὁ σ. ὁμιλεῖ περὶ τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῶν ἐρμηνειῶν τῶν ὀνομάτων, αἱ ὁποῖαι ἐξαρτῶνται ἀπὸ ποικίλους παράγοντας, ἐν οἷς καὶ ἐσφαλμένα ἐτυμολογικὰ δεδομένα τοῦ ὀνόματος, ἄγνοια ἢ ἐλλιπὴς γνώσις τῆς βραβλικῆς γλώσσης, περιστατικὰ λάθη κλπ. (σελ. 155-157). Ἐκάστη περίπτωσις παρουσιάζεται κεχωρισμένως, στηρίζεται δὲ ἐπὶ συγκεκριμένων παραδειγμάτων ἐκ τῆς Βίβλου. Εἰς τὴν τελευταίαν καὶ ἐκτενεστέραν παράγραφον προβάλλεται τὸ θεολογικὸν ὑπόβαθρον τῶν ἐρμηνειῶν τῶν ὀνομάτων (σελ. 157-165). Ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐν προκειμένῳ θεολογικῆς διδασκαλίας, ὡς αὕτη ἐκτίθεται εἰς τὴν θεματολογίαν τὴν ὅποیان παραθέτει ὁ συγγραφεὺς. Ἐξ αὐτῆς δὲ καταφαίνεται ὅτι ἡ συμβολὴ τῶν ἐρμηνευτῶν πατέρων εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Π. Διαθήκης εἶναι πολλοῦ λόγου ἀξία.

Εἰς τὸ τέλος τῆς διατριβῆς παρατίθενται λίαν ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα καὶ ἐν Summary (σελ. 167-174). Διὰ τῶν συμπερασμάτων αὐτῶν ἐπισημαίνονται συγχρόνως καὶ τὰ κυριώτερα σημεῖα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του ὁ σ. διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐπιστημονικῆς του ἐρεῦνης. Ἐν συνεχείᾳ παρατίθεται πλουσιωτάτη βιβλιογραφία. Εἰς αὐτὴν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰς πηγὰς καὶ τὰ νεώτερα ἑλληνικὰ καὶ ξενόγλωσσα ἔργα, περιλαμβάνονται καὶ πολυάριθμα συγγράμματα πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἄλλων ἀρχαίων συγγραφέων, Ἑλλήνων κυρίως καὶ τοῦ Φίλωνος (σελ. 175-185), τὰ ὁποῖα ἔχει χρησιμοποιήσῃ εὐρύτατα ὁ κ. Καλαντζάκης.

Ἡ ἀξιόλογος αὕτη ἐργασία παρουσιάζει πολλὰς ἀρετάς. Δι' αὐτῆς ἄφ' ἐνὸς μὲν προβάλλονται καὶ ἀξιοποιοῦνται τὰ Ἱερὰ Ὀνομαστικά, τὰ ὁποῖα, συντεθειμένα ἐκ καταλόγων κυρίων ὀνομάτων μὲ τὰς ἐτυμολογίας των, συνέβαλον πολὺ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς λεξικογραφίας καὶ τῆς ἐξηγητικῆς τῆς Βίβλου, ἄφ' ἑτέρου δὲ ἔρχεται εἰς φῶς πλούσιον φιλολογικὸν καὶ θεολογικὸν ὕλικόν, χρήσιμον εἰς τὴν βιβλικὴν ἔρευναν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν εἰδικώτερον προσφέρει πολλὰ, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον προβάλλει τὴν σκέψιν τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἐπὶ πλεόν δὲ καὶ τὰς μεθόδους καὶ τοὺς τρόπους μεθ' ὧν ἐργάζονται οὗτοι ἐπὶ τοῦ κειμένου τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Συναφῶς δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ ἡ ἐκδηλος ἐπιδεξιότης μεθ' ἧς διεισδύει ὁ σ. εἰς θεολογικὰς ἐννοίας, ἀνασύρων εἰς τὴν ἐπιφάνειαν βιβλικὰς ἰδέας, κρυπτομένας ὑπὸ ἐτυμολογικὰς ἐρμηνείας. Οὕτω μίαν φαινομενικῶς στεῖραν, ἴσως δὲ καὶ ἀνιάραν διὰ πολλοὺς, ἔρευναν, κοτορθώνει νὰ καταστήσῃ γόνιμον καὶ ἱκανὴν νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν συναγωγὴν σπουδαίων συμπερασμάτων πρὸς ὁρὴν κατανόησιν τῶν βιβλικῶν ἀληθειῶν, καὶ περαιτέρω νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἐποικοδομητικὸν της χαρακτῆρα διὰ τὸν ἄνθρωπον. Εἶναι ὡσαύτως ἀξιοσημείωτον καὶ τὸ ὅτι φέρει εἰς φῶς ἔξ (6) μέχρι τοῦδε ἄγνωστα ἀποσπάσματα Ἱερῶν Ὀνομαστικῶν, ἀνευρεθέντα ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἱσάριθμα χειρόγραφα τοῦ Ἀγίου Ὁρους, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ ΙΓ'-ΙΣΤ' μ.Χ. αἰῶνος. Τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο ὕλικόν θὰ ἀποβῇ, ἀσφαλῶς, λίαν χρήσιμον εἰς πάντα ἐδικὸν ἐρευνήτην, βουλόμενον νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν ὀνοματολογίαν τῆς Π. Διαθήκης. Οὕτω καθίσταται πλέον ἢ προφανὴς ἡ συμβολὴ τῆς διατριβῆς αὐτῆς εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν βιβλικῶν σπουδῶν.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΙΜΩΤΑΣ